

УДК 37.013.83

Т. І. Шанскова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ДОРΟΣЛИХ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В УМОВАХ ДРУГОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

У статті проаналізовано соціально-психологічні особливості дорослих, які необхідно враховувати у процесі післядипломного навчання в умовах здобуття другої вищої освіти; подано результати досліджень радянських психологів щодо особливостей розвитку психіки дорослих у процесі навчання та сучасні вимоги до організації навчального процесу дорослих відповідно концепції неперервного навчання особистості.

Ключові слова: нерівномірність розвитку особистості дорослого, дорослий учень, інтелект зрілої особистості, акмеологія, глобальна зрілість, андрагог.

Шанскова Т.И. Развитие личности взрослых в процессе обучения в условиях второго высшего образования гуманитарного профиля

В статье проанализированы социально-психологические особенности взрослых, которые необходимо учитывать в процессе последипломного обучения при получении второго высшего образования; поданы результаты исследований советских психологов, касающиеся особенностей развития психики взрослых в процессе обучения, и современные требования к организации учебного процесса взрослых в контексте концепции непрерывного обучения.

Ключевые слова: неравномерность развития личности взрослого, взрослый ученик, интеллект зрелой личности, акмеология, глобальная зрелость, андрагог.

Shanskova TI Personality development in adult learning in a second higher education in the humanities

The article analyzes the social and psychological characteristics of adults who should be considered in the process of post-graduate training in the preparation of the second higher education shall submit the results of studies by Soviet psychologists, special features of the psyche adults in learning, and modern requirements for the organization of the educational process in the context of adult lifelong learning .

Key words: the uneven development of adult, adult student, intelligence mature personality, Psychology, global maturity, andragogue.

Вступ. Соціально-економічні перетворення в Україні кінця ХХ початку ХХІ століття спричинили необхідність постійного підвищення власної професійної кваліфікації населення, активізували потребу не лише формування нових умінь та навичок, а й здобуття нового фаху шляхом перепідготовки та перенавчання, зміни спектру діяльності. Порушена проблема, безперечно, вимагає врахування психологічних відомостей, що об'єктивно пояснюють реальний психологічний стан людей та окреслюють потенціал індивідуальних можливостей особистості.

Однак, сьогодні бракує обґрунтованих систем соціально-психологічних і психологічних засобів, які забезпечували б успішну реалізацію суспільної потреби в повторному професійному самовизначенні. Дефіцит наукових досліджень, очевидно, є наслідком тих підходів, що донедавна домінували в психологічній галузі, зокрема у сфері цілісного розгляду динаміки психіки. Отже, андрагогічний підхід до навчання дорослої людини в системі другої вищої освіти ґрунтується на врахуванні викладачами вікових особливостей дорослих, їх освітніх потреб та життєвого досвіду.

Аналіз попередніх досліджень. У гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс та інші) обґрунтована провідна роль особистості у процесі власної освіти, закономірності зростання освітніх потреб людини та врахування переходу вікових особливостей в індивідуальні. Вчені доводять, що сьогодні домінантними у діяльності вчителя, викладача є духовні чинники. Останні спонукають особистість до постійного, систематичного,

творчого пізнання і самопізнання, пошуку все нових його форм і засобів. Результатом такого розуміння стала концепція *рефлексивного підходу* до підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на Заході. Відмінність її від інших підходів ґрунтується на розвитку творчих здібностей педагога шляхом активної взаємодії й інтеграції досягнень психолого-педагогічної науки й досвіду професійної діяльності.

Якщо набуті знання є результатом засвоєння змісту певної наукової галузі або досвіду інших людей, то суб'єктивні включають в себе індивідуально пережиті і не завжди усвідомлювані моменти реальної професійної діяльності. У дійсності ці два види знань не існують ізольовано. Проте, у своїй сукупності вони становлять систему так званих «концептуальних схем» або «професійних конструктів», які визначають усвідомлену або неусвідомлену готовність дорослого студента до конкретних дій у неперервному процесі рефлексії тобто комплексній здатності мислення до постійного аналізу й оцінки кожного кроку професійної діяльності.

Рефлексія мислення дозволяє особистості вносити корективи в навчальну діяльність, аналізувати способи і результати своїх дій, встановлювати межі своєї діяльності, виробляти критичне до неї ставлення. Отже, пізнання відбувається більш ефективно.

Такий підхід є принципово відмінним від *біхевіористської* традиції, згідно з якою маніпулятивний контроль зовнішніх, стосовно суб'єкта навчання, чинників виступає у вигляді обов'язкових умов, необхідних для створення відповідної поведінки в навчальній діяльності у процесі здобуття другої вищої освіти [1].

Мета роботи: проаналізувати соціально-психологічні особливості дорослих як суб'єктів навчання в умовах другої вищої освіти.

Матеріал і результати досліджень. З метою успішного навчання студентів в умовах другої вищої освіти викладачі враховують психологічні особливості дорослого. Так, розвиток пізнавальних процесів у дорослої людини триває впродовж усього етапу зрілості і, навіть, у період старіння.

Згідно вікової періодизації дорослої людини виділяють юність (від 17 до 20 років); молодість (від 20 до 30 років); зрілість (від 30 до 60 – 70 років); пізню зрілість (старість) – після 70 років. Зрілість є най тривалішим періодом онтогенезу людини, в якому відбувається найвищий розвиток духовних, інтелектуальних та фізичних здібностей людини.

Психологами доведено, що різні види пам'яті в дорослих функціонують неоднаково. Так, словесно-логічна та образна пам'ять не змінюються впродовж усього періоду зрілості. Однак, запам'ятовування слів помітно знижується в 33, а після 40-45 років погіршується. Механічна пам'ять знижується в 36 років, а потім нерівномірно погіршується до 50 років. Довільне запам'ятовування словесного матеріалу в дорослого поступово згасає, а з 50 років набуває незмінної стабільності з незначними коливаннями. У процесі навчання дорослих необхідно враховувати, що після 30 років відбувається зниження рівня накопичення інформації в пам'яті, проте, перетворення інформації завдяки процесу мислення залишається на високому рівні [2].

Молодість (24-30 років) — початковий період зрілості, який відзначається пошуками себе, виробленням індивідуальності, розв'язанням завдань спеціалізації в обраній професії, набуттям майстерності. Однак у цей час можлива і свідома зміна професії, якщо попередній вибір не виправдав себе. У період переходу до розквіту (близько 30 років), на думку деяких психологів, можлива криза в житті людини, перебудова всієї особистості. Життя перестає здаватися зрозумілим, оскільки перехід до періоду розквіту, “золотого віку” людини вимагає глибокого аналізу його та самоаналізу власної особистості. На жаль, не всі молоді люди у цей час готові до цього. Цим, певним чином, пояснюється те, що, згідно досліджень Н.В.Кузьміної, доведено: професіоналами високого класу стають приблизно 5% тих, хто зайнятий у тому чи іншому виді професійної діяльності. У решти через незначні успіхи знижується самореалізація у професійних і життєвих

досягненнях, що певним чином впливає не лише на самооцінку особистості, а й на її духовне та фізичне здоров'я.

Психологічні проблеми неперервної освіти дорослих у науковому контексті в СРСР почали активно розроблятися в 60-х роках ХХ століття у рамках діяльності вечірніх загальноосвітніх шкіл. Предметом наукових досліджень стали психологічні функції дорослих людей та оптимальні умови їх навчання (Б.Г. Ананьєв), мотивація пізнавальної діяльності дорослих учнів (Ю. М. Кулюткін, Г. С. Сухобська). Особливістю даних досліджень був взаємозв'язок педагогічних та методичних розробок з психологічними, цілісні комплекси методів дослідження та великі вибірки досліджуваних. Були проведені дослідження навчаємості дорослих, особливостей їх пізнавальних функцій та значимих для навчання особистісних рис.

Дослідження психофізіологічних функцій дорослих людей проводилося в 1965 – 1972 роках у секторі психології НДІ відділу освіти дорослих АПН СРСР під керівництвом Б. Г. Ананьєва та Є. Т. Степанової. Дослідження було присвячено періоду дорослості з 18 по 40 років. За рівнем освіти дорослих було розподілено на групи: а) з освітою 8 класів; б) учні IX – X класів загальноосвітньої робітничої молоді для дорослих; в) ті, що мають середню освіту; студенти ВНЗ. Окрім цього, із представників старшого віку створили ще одну групу осіб, які вже мають вищу освіту. За допомогою стандартизованих методик вивчалися мислення, пам'ять, увага, психомоторні й нейродинамічні особливості дорослих. На основі результатів цих досліджень було створено концепцію розвитку окремих пізнавальних психічних функцій та інтелекту в цілому, виділено макро та мікроперіоди онтогенезу пізнавальних функцій, описано закони гетерохроності, субординації та координації компонентів інтелекту, проаналізовано потенціал навчаємості дорослих виділеного віку; доведено, що активність, вибірковість та самоорганізація є основними характеристиками пізнавальної діяльності дорослих [3].

Дослідження показали, що у процесі розвитку дорослої людини зростає ступінь їх навчаємості, але при деякому уповільненні інтелектуальних реакцій. Б.Г. Ананьєвим та його послідовниками (Ю. М. Кулюткін, О. І. Степанова, Г. С. Сухобська) підтверджена психологічна готовність дорослої людини до навчання. Зокрема, отримано наукові результати щодо гетерохроності - нерівномірності розвитку особистості дорослого. На одних вікових етапах у людини швидше розвивається пам'ять, на інших – мислення. З віком різні психічні процеси стають все більше взаємопов'язаними та скоординованими, що дає можливість дорослому компенсувати недоліки розвитку однієї функції (пам'яті) за рахунок більш високого розвитку іншої (мислення) [4;5].

Ресурси інтелектуального розвитку, потенційні можливості інтелекту дорослої людини знаходяться у системі обробки інформації, яка здійснюється у процесі навчання. Величезну роль у даному випадку відіграють вербально-логічне мислення і пам'ять. Якщо пам'ять недостатньо навантажується у шкільні роки у процесі навчальної діяльності, то у зрілому віці вона погіршується. Адже у процесі навчання важливо не лише зрозуміти матеріал, але й запам'ятати його, зберегти його зміст у пам'яті і вміти відтворити, коли це знадобиться. Тобто пам'ять потребує прав, тренувань. І про це слід пам'ятати і тому, хто вчить, і тому, хто вчиться.

Головна функція мислення зводиться до переробки і обробки отриманої людиною інформації. Визначають три етапи обробки інформації, а саме:

- 1) накопичення інформації, яке здійснюється у процесі запам'ятовування, збереження і переведення інформації з короткочасної пам'яті у довгочасну;
- 2) переробка інформації за допомогою логічних операцій і концептуальних систем (знаків, символів та ін.);
- 3) творче осмислення інформації, висунення гіпотез і побудова програм їх вирішення.

На усіх цих етапах важливе значення має пам'ять, яка впливає на розвиток мислення. Оптимізація навчання дорослих досягається завдяки дозуванню подачі навчального матеріалу (наочного і логічного) та відбір організаційних форм і методів навчання.

З 1976 року проводиться комплексне дослідження психологічних особливостей пізнавальної діяльності дорослих, потреби дорослих в освіті та самоосвіті, доступу до різних джерел інформації в галузях знань (Ю. Н. Кулюткін, Г. С. Сухобска, Я. І. Петров, А. І. Канатов, Н. М. Божко, Л. М. Бегалі, Л. Н. Фоменко та інші). За результатами досліджень у 1977 році видано роботи «Вікові зміни пам'яті дорослих» (за редакцією Я. І. Петрова) та «Структуру інтелекту дорослих» (за редакцією Є. І. Степанової, Я. І. Петрова), в яких доведено, що спади в розвитку інтелектуальних функцій дорослих людей настають досить пізно та залежать від конкретних соціальних умов життя людини [6].

Уперше було встановлено, що інтелект зрілої особистості є складною самоорганізованою системою, що здатна відслідковувати рівень функціонування окремих пізнавальних якостей. Також дослідження показали, що чим є тіснішим взаємозв'язок ціннісних орієнтацій з пізнавальними якостями, тим більшою у дорослого є вірогідність збереження в онтогенезі підвищеного рівня розвитку мислення, пам'яті, уваги та інтелекту в цілому. При впливі навчальної діяльності на інтелектуальний розвиток людини розрізняють такі поняття як навчання і научуваність, тобто схильність, сприйнятливість до навчання. Саме схильність до навчання є готовністю людини до подальшого навчання і праці. Інтелектуальний розвиток дорослої людини здійснюється не лише у процесі спеціально організованого навчання, але і в умовах життєдіяльності. А тому научуваність розглядається як схильність, сприйнятливість до навчання.

Найбільш оптимальним у цьому плані є період ранньої зрілості, тобто 18-25 років. Але ж слід зауважити, що з віком відмічається інтеграція інтелектуальної системи. Крім цього, фактори - вік і освіта - діють разом.

Вони спільно визначають сприйнятливість людини до зовнішніх умов життя, форм і засобів навчання, змінюючи ставлення до навчання, до змісту навчального матеріалу.

Сприйнятливість до засобів навчання, тобто наукованість, у людей різного віку, але з однаковим рівнем освіти, не однакова. Отримані нами матеріали у процесі дослідження свідчать, що слухачі факультетів після дипломної освіти на питання анкети "Чи легко Вам учитися?" дали позитивні відповіді - 73% у групі молодих за віком (25-30 років). Представники старшої вікової групи (40-50 років) жалілися на зниження пам'яті, швидку втомлюваність, розсіюваність уваги, тобто вчитися їм важче. Хоча, завдання професійного плану вирішують швидше і краще, що пояснюється високим рівнем професійної майстерності, професіоналізмом і життєвим досвідом.

Як показали дослідження, на успішність розумової діяльності дорослих впливають фізичний і метаболічний стан організму, індивідуально-психологічні особливості, рівень інтелектуального розвитку. Це свідчить про те, що розумова діяльність потребує від людини фізичної і інтелектуальної напруги.

Розглядаючи прояви ціннісних орієнтацій залежно від вікового фактору, було встановлено, що до 25 років велика роль належить потягу до знань, підвищенню рівня освіти (62%). У віці 26-30 років на перший план виступають турботи про сім'ю, покращення житлових і матеріальних умов родини (65%). Зниження пам'яті і мислення у ці роки пояснюється змінами у життєвих орієнтаціях. Після 40 років життєві орієнтації спрямовані на умови праці і відпочинку (66%), а у 50 років - прагнення підвищення заробітку у зв'язку з наближенням пенсійного віку. (56,2%). Як бачимо, відбувається переструктурування життєвих планів з віком.

Акмеологія не є наукою про розвиток тільки дорослої людини, а представляє науку про закономірності досягнення вершин у цілісному розвитку людини на кожному віковому етапі й у різних сферах її

життєдіяльності. Важливим для акмеології виявилось введене у науковий обіг Б. Г. Ананьєвим поняття глобальної зрілості, яке співпадає у тварин з фізичною зрілістю всього організму, а стосовно людей має значно ширший зміст. На думку В.Н. Максимової, така зрілість постає як інтегральна характеристика розвитку всіх життєвих сил людини на певному етапі її зростання чи дорослості, як гармонійне поєднання природних, особистісних і суб'єктивних показників цілісного розвитку особистості. У світлі теорії акмеології зрілість — це одна із акмеформ, яка у поєднанні та взаємодії з іншими акмеформами розкриває вершинні, інтегральні характеристики цілісного розвитку людини : індивідуальність, творчість, здоров'я, духовність та ін.[7].

Дорослий учень – особа дієздатного віку, яка в різний спосіб поєднує навчальну діяльність із занятістю у сфері праці; це соціально зрілий, у цілому сформований індивід, який уже має статус оплачуваного працівника і повноправного громадянина, діяльного члена суспільства, що має різноманітні соціальні обов'язки. На думку Л. Б. Лук'янової, дорослість пов'язують не стільки з віком людини, скільки з соціально-психологічними чинниками, які усвідомлює сама людина й визнає суспільство. Дорослими учнями є: учні вечірньої загальноосвітньої школи; студенти вечірньої, заочної та дистанційної форм навчання й екстерни ВНЗ; аспіранти; особи, які здобувають професію на робочому місці; слухачі курсів та інститутів підвищення кваліфікації; ті, хто проходять підготовку або перепідготовку у зв'язку із змінами у змісті їх трудових функцій; особи, які опановують нову професію в курсовій або іншій формі; учасники програм рольової освіти; учасники програм неформальної освіти, що має аматорське спрямування; особи, які займаються керованою самоосвітою тощо [8, с. 73].

Висновки. Результати досліджень вікової психології свідчать, що межі збереження активності й творчих здібностей можна суттєво розширити за умов певної організації життя й діяльності людини, яка в усі періоди свого життя здатна набувати нові знання, а у процесі трудової діяльності за

потреби оволодівати новими і суміжними професіями. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує післядипломна освіта на різних етапах життя дорослої людини.

У рекомендаціях щодо розвитку освіти дорослих ООН (1976 р.) зазначено, що у процесі навчання дорослих андрагог має враховувати специфічні для дорослих стимули та труднощі участі у навчальній діяльності; професійний та соціальний досвід дорослих людей; професійні, соціальні та сімейні обов'язки дорослого та можливу у зв'язку з цим втомлюваність та відсутність енергії; психологічні особливості процесу навчання; наявність та особливості пізнавальних інтересів дорослих; відповідальність дорослих за власне навчання; бюджет вільного часу.

Андрагог має виконувати такі професійні ролі: експерта, консультанта та психолога та володіти вміннями щодо визначення освітніх потреб дорослого та його рівня підготовки; виявлення обсягу та характеру життєвого досвіду; виявлення когнітивного та навчального стилю.

У 80-х роках 20 століття у США було проведено дослідження ефективності певних форм навчання дорослих. На основі аналізу результатів дослідження було з'ясовано, що найефективнішою формою навчання дорослих є практичні дії (75%) та дискусія (50%). Менша важливість надавалась таким формам навчання як демонстрація (30%) та використання аудіо та відео матеріалів (20%). Найменш ефективними методами навчання дорослих було названо читання (10%) та бесіду (5 %). Також важливою умовою успішності навчання дорослі назвали можливість відразу застосувати набуті знання та вміння у навчанні інших – 90%.

Отже, у процесі здобуття другої вищої освіти дорослий повинен не тільки оволодіти новою професією чи кваліфікацією. Процес навчання має спрямовуватися на самореалізацію людини, досягнення нею глобальної зрілості. З цією метою у навчальному процесі андрагогам потрібно враховувати соціально-психологічні особливості дорослої людини та застосовувати відповідні освітні технології.

Література

1. Вершловский С. Г. Образование взрослых в России: вопросы теории / С. Г. Вершловский. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.znание.org/docs/Vershl.html>
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. - Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г.Ананьев. – Спб: питер, 2001. – С. 244 – 260
4. Кулюткин Ю. Н, Сухобская Г. С. Исследование познавательной деятельности учащихся вечерней школы. – М.: Просвещение, 1977.
5. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых. – М.: Просвещение, 1985.
6. Канатов А. И. Психологические проблемы изучения взрослого человека: аспект непрерывного образования / А. И. Канатов // Человек и образование. – 2006. – №8-9. – С.32-35.
7. Максимова В.Н. Акмеология –новоекачествообразования / В. Н. Максимова //Завуч. — 2004. -№7.- С. 34.
8. Лук'янова Л.Б. Провідні особливості навчання дорослих / Л. Б. Лук'янова // Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи : зб. наук. пр. — К. – Ніжин : Вид. ПП Лисенко М.М., 2009. – Вип. 1. – С. 72-79.
9. Шарко В.Д. Андрагогічний підхід до організації навчання вчителів в системі післядипломної освіти / В.Д. Шарко. – Херсон. 2003. – 96 с.
10. Возрастные особенности психических функций взрослых в период зрелости (41-46 лет) / под ред. Я. И. Петрова и Л. Н. Фоменко. – Л., 1984.
11. Психологические и нейропсихологические основы обучения взрослых / под ред. А. И. Канатова, В. Д. Еремеевой. – СПб.: ИОВ РАО, 2000. – 112 с.

